

СПЕЦИФІКА ДІАХРОННОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ

У статті розглянуті можливості застосування методики діахронного дослідження мовних явищ у практиці концептуального аналізу. Психологічна реальність когнітивного знання, яке репрезентується вербальними засобами і представлено в аксіологічній моделі суспільства, яка постійно змінюється, спирається на генетичну інформацію, яку несуть у собі концепти національної свідомості. На прикладі розгляду еволюції лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM пропонується застосування діахронного підходу в методиці вивчення концептів.

Ключові слова: лінгвокультурологія, діахронія, концепт, концептуальний аналіз, семантика.

Ольга Ладика. СПЕЦИФИКА ДИАХРОНИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА

В статье рассматриваются возможности использования методики диахронического исследования языковых явлений в практике концептуального анализа. Психологическая реальность когнитивного знания, которое репрезентируется вербальными средствами и представлено в аксиологической модели общества, которое постоянно меняется, опирается на генетическую информацию, которую несут в себе концепты национального сознания. На примере рассмотрения эволюции лингвокультурного концепта AMERICAN DREAM предлагается применение диахронического подхода в методике изучения концептов.

Ключевые слова: лингвокультурология, диахрония, концепт, концептуальный анализ, семантика.

Olha Ladyka. SPECIFICATION OF THE DIACHRONIC APPROACH TO LINGUVOCULTURAL CONCEPT STUDIES

The article deals with the possibilities of the usage of the methodology of diachronic investigation of language phenomena in the practice of conceptual analysis. Psychological reality of cognitive knowledge, which is represented by verbal means and presented in constantly changing axiological society model, is based on genetic information carried by the concepts of archaistic consciousness.

The proposed research is dedicated to the study of the AMERICAN DREAM linguacultural concept in its diachronic development (16th – mid. 20th century) in the American language world picture. Within the framework of the research a linguacultural concept has been determined as a cultural multi-functional phenomenon which accumulates the knowledge about a certain fragment of reality in the collective consciousness of the linguacultural unity. It serves as a mirror for cultural values, is objectivated by means of language elements and is linguaculturally marked. In the process of research it is proved that the AMERICAN DREAM linguacultural concept gradually develops its semantics and is explicitly reflected by the place of an individual in the world and the estimation of the surrounding reality.

Keywords: linguaculture, diachronic research, concept, conceptual analysis, semantics.

Розгляд еволюції концепту як теоретичне завдання знаходиться у спектрі таких актуальних для мовознавства питань, як співвідношення сприйняття та його мовного вираження, форми і змісту мовної одиниці, тенденція змін у мові. Дослідження концепту в діахронічному аспекті знаходиться на перетині цих теоретичних проблем мовознавства. Проте діахронічний аспект існування концепту залишається недостатньо розробленим питанням, чим обумовлена актуальність цього дослідження. Стаття присвячена проблемі формування та розвитку концепта, а саме, концепта AMERICAN DREAM у мовній картині світу США. Вивчення лексичних одиниць, які відображають концепт у мові, дозволяє зрозуміти та оцінити стан та співвідношення тих чи інших одиниць у мові, а також частково передбачити перспективи їх розвитку. Спираючись на думку Л. П. Дронової про

необ'єктивність мовних досліджень, в яких факти сучасної мови розглядаються без відповідного історичного (історично-лексикологічного) розгляду [5, с. 24], наголошуємо на необхідності системного поєднання синхронного та діахронного підходу при вивченні мовних явищ загалом та вербалізованих концептів зокрема. Таким чином, мета нашої статті полягає у визначенні змін у еволюції лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM.

При повному вивченні певного концепту та його місця у лінгвокультурі конкретного народу дослідник не може обмежитись одним часовим відрізком, тому він аналізує концепт у розвитку, в еволюції, враховуючи зміни у лексичному, ціннісному, поняттєвому, образному представленні досліджуваного концепту. Застосування діахронічного підходу дозволяє вивчити розвиток та зміни у змісті концепту. Динамічна природа концепту визначає одну з найважливіших його функцій – доносити до людей знання про різноманітну та мінливу навколишню дійсність [4, с. 6]. У концепті «переплавлені» різночасові напрацювання культури, тобто він наповнений «осадам» культурного життя різних епох. Тому ми вважаємо, що комплексний діахронний (лінгвокультурологічний) аналіз дає можливість побачити основи формування специфіки світобачення лінгвокультурної спільноти. Важливим методологічним прийомом є встановлення системних зв'язків концепту в діахронії, що уможливить простеження динамічних процесів у розвитку як когнітивної, так і семантичної його структур [7, с. 54], унаслідок яких концепт змінює свою інформаційну якість.

Основою концепту є поняття. Це – форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку. Поняття має власний потенціал, здатне диференціюватись і відображатись у мові [13, с. 31]. Вслід за Ю. С. Степановим та Н. Ю. Шведовою, вважаємо концепт більш об'ємним розумовим конструктом, ніж поняття [13, с. 31]. Поняття – це часовий і соціально-комунікативний етап концептуалізації певної поняттєвої сфери. Поняття, що згодом трансформуються у концепти, існують у первинній формі у людській свідомості як «згустки змісту» [11, с. 42]. Продукт – носій поняття сприймає його інтуїтивно, переживаючи переважно на підсвідомому рівні. Відчуття, враження, уявлення є потенційними розумовими конструктами, які зароджуються у поняттях та згодом переростають у концепти. За С. О. Аскольдовим, структурними елементами концепту є поняття та уявлення про нього [1, с. 271].

Концепт AMERICAN DREAM віддзеркалює уявлення про базові цінності та «екзентенціональні блага», в яких виражені основні переконання, принципи та життєві цілі американського суспільства. Культурна обумовленість цього концепту визначається тим, що він зародився у конкретній соціально-історичній ситуації; етнічна обумовленість лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM визначається такими соціо-психокulturологічними характеристиками американської спільноти, як традиції, звичаї, стереотипи мислення, моделі поведінки і т. п., що історично склались протягом всього періоду розвитку етносу.

У процесі розвитку суспільства відбувається еволюція поняття *American dream*: воно збагачується новими концептуальними ознаками, в результаті чого збільшується його змістовий обсяг. У межах розгляду доступної сукупності мовних засобів вираження поняття досліднику надається можливість перерахувати декілька (можливо основних) його компонентів та ознак, які зазнали вербалізації. Метод *концептуального аналізу* дає змогу простежити, яким чином і якою мірою знання мови віддзеркалює знання людини про світ [3; 8]. Він може розглядатись як: 1) дослідження мовного вираження концепту; 2) реконструкція концептів і фрагментів дійсності, які вони позначають, на основі мовних і культуро-мовних даних [9, с. 63].

За своєю суттю концептуальний аналіз є продовженням традиційного семантичного [9, с. 63]. О. О. Селіванова пояснює, що головна відмінність між ними полягає у застосуванні самого підходу: від слова до думки при семантичному й від думки до слова при концептуальному аналізі [10, с. 122]. Якщо семантичний аналіз передбачає виявлення, перелік і характеристику набору сем (мінімальних компонентів значення) того чи іншого

слова в його зв'язках та відношеннях з іншими словами, то концептуальний аналіз має на меті встановлення смислів, навколо яких групуються слова, категорії, ширше кажучи, знання [12, с. 66]. Не обмежуючись аналізом семантичної структури мовної одиниці, концептуальний аналіз спрямовує увагу дослідників на отримання різнобічних знань про світ, спосіб життя, звичаї, культуру носіїв певної мови.

Центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт слугує дослідженню культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип [6]. Цінності є одним із способів категоризації дійсності на основі оцінки і світ може бути описаним як ієрархія цінностей [2, с. 33]. Опираючись на ціннісні орієнтації людина підсвідомо оцінює світ, і саме цінності визначають поведінку людини та її сприйняття дійсності. А. Д. Белова зазначає, що зміни в системі цінностей означають діахронічний аспект категоризації світу, тобто сприйняття поколінь, що змінюють одне одного [2, с. 33].

Дослідження концептуалізації поняттєвої сфери концепту AMERICAN DREAM ґрунтується на інтерпретації словникових дефініцій з англійських лексикографічних джерел (тлумачних, енциклопедичних, країнознавчих, двомовних словників і словників-тезаурусів).

Для розгляду концепту у діахронії зазначимо слова, які співвідносяться з поняттям *Американська мрія*. Це – іменники *freedom, opportunity, equality, success* та прикметники – *happy, prosperous, material*. Оскільки дослідження етимології слова дозволяє прослідкувати процес зміни лексичного значення та концептуалізації, ми проводимо етимологічний аналіз вказаних слів з метою фіксації в їхній семантичній структурі сем (мінімальними одиницями плану змісту), які актуалізуються у смисли в семантичній структурі однойменного концепту.

Лексема *freedom* походить від староанглійської *freedom*, що означала «*power of self-determination, state of free will; emancipation from slavery, deliverance*» (сила самовизначення, свобода волі; звільнення від рабства, визволення). Значення «*exemption from arbitrary or despotic control, civil liberty*» (звільнення від свавільного або деспотичного правління, громадянська свобода) сформувалось у кінці XIV ст. У 1570-х рр. з'явилося ще одне значення «*possession of particular privileges*» («володіння особливими правами») [20, р. 485].

У словнику XVIII ст. знаходимо семи «*an exemption from slavery or restraint*» (звільнення від рабства або поневолення), «*independence*» (незалежність), «*a state of acting as one pleases*» (стан, в якому людина чинить так, як бажає); «*the privileges of a corporation; franchises*» (привілеї корпорації, франшизи) [16, р. 254], які виражають особисту, соціальну, расову та економічну свободу.

«Random House Webster's College dictionary» визначає *freedom* наступним чином : 1) *the state of being free*; 2) *exemption from external control*; 3) *political or national independence*; 4) *personal liberty*; 5) *civil liberty, as opposed to subjection to an arbitrary or despotic government* [18, р. 231].

Можемо зробити висновок, що найвища ціль особистих прав індивіда – реалізація його свободи, а разом з тим і свободи усіх членів суспільства.

Лексема *opportunity* утворилась від старо-французької *opportun*, що походить від латинського *opportunitatem* (nominative *opportunitas*) «*fitness, convenience, suitability, favorable time*» (доречність, зручність, слушність, сприятливий час) [16, р. 582].

У сучасному визначенні *opportunity*, окрім зазначеного значення «*favorable or advantageous circumstances*» (сприятливі умови), зафіксоване ще одне – «*a chance for progress or advancement*» (шанс на прогрес, ріст) [14].

Цікавим видається розвиток значення іменника *success*. Згідно з даними словника «A complete and universal English dictionary», слово *success* з'явилося у 30-х рр. XVI ст. і означало «*result, outcome*» (результат, наслідок). *Success* походить від латинського іменника *successus* («*an advance, succession, happy outcome*» – рух вперед, послідовність, позитивний результат) [16]. Сучасне значення цього слова (досягнення бажаного результату) вперше було відмічене у 80-х рр. XVI ст. [14].

Завдяки аналізу дефініцій слова *success* у тлумачних словниках «The American Heritage dictionary of the English Language, 4th ed.», «Cambridge International Dictionary of English»,

«Longman Dictionary of American English», встановлено, що *success* – процес або факт досягнення чогось; те, що має хороший результат чи позитивний ефект; дія, яка сама по собі є успіхом; людина, яка є успішною у своїй справі.

У «Webster's Revised Unabridged» походження слова *equality* датується кінцем XIV ст. і трактується як «*evenness, smoothness, uniformity*» (рівність, гладкість, однорідність). На початку XV ст. з'являється значення «*state of being equal*» [21], що закріпилось і у сучасному трактуванні означає рівність у статусі, правах, можливостях [18, р. 201]. У семантичне поле поняття *equality*, яке характеризується високим ідеологічним навантаженням, входить синонімічний ряд слів: *sameness, identity, equitability, parity, similarity, likeness, uniformity, evenness, balance, fairness, justness, egalitarianism, equal opportunity* [20, р. 250], які об'єднані спільною ідеєю рівності та пов'язані зі свободою, рівними можливостями, справедливістю.

Лексема *happy* утворилась від старо-норвежського кореня *-happ*, що означає *chance, good fortune*, звідки *happy* – *prosperous* (процвітаючий) (XIV) [20, р. 612]. Корінь *-happ* походить від прото-германського *khapan*, джерелом якого є індоевропейський корінь *-kobb*, що об'єктивує смисл «магічна дія, пов'язана з майбутнім». Міфологічне мислення людей того часу, їхня віра у те, що все хороше дарується вищими силами, зумовлює визначення ними самого щастя як доброї долі. Це значення знайшло своє відображення у плані змісту лексеми *happiness*, коли у 1520 р. за нею було закріплене значення «*good fortune*» (добра доля). Це значення вдало демонструвало світогляд людей того періоду, орієнтований на віру у долю. Друге значення «*pleasant and contented mental state*» (приємний і задоволений психічний стан) з'явилося лише у 1590 р. [15, р. 59]

Словник «The Concise Oxford Dictionary of English Etymology» фіксує поступове розширення значення лексеми *happy*: від давньоангл. *ġehæp* «*appropriate*» (відповідний), «*comfortable*» (зручний), «*correct*» (правильний) до «*happen*» (траплятися) (XIV), «*by chance*» (випадково) (XIV), «*happy*» (щасливий), «*prosperous*» (процвітаючий) (XIV), «*have a feeling of satisfaction*» (мати почуття задоволення) (XVI), «*carefree*» (безтурботний) (XVII) [19].

Лексема *prosperous* з'явилась на початку XV ст. від середньофранц. *prosperer* і мала таке визначення: «*tending to bring success*» (той, що прагне принести успіх). Поряд з цим вже у кінці XV ст. знаходимо додаткове значення: «*flourishing*» (процвітання) [21]. Сучасне тлумачення лексеми *prosperous*, крім зазначеного значення («*having or characterized by financial success or good fortune; flourishing; successful*»), має ще два додаткових: «*well-to-do or well-off*» (заможний або забезпечений) та «*favorable or propitious*» (сприятливий або прихильний) [18, р. 1026]. «The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles» доповнює синонімічний ряд *prosperous* лексемами *thriving, flourishing, successful, well-to-do, well-off, affluent, wealthy, rich, opulent* [20, р. 648], де простежується ідея успіху, що полягає у матеріальних цінностях, тобто у багатстві.

Етимологічна розвідка лексеми *material* показала, що вона утворилась у середині XIV ст. і означала «*real, ordinary; earthly, drawn from the material world*» (реальний, справжній, земний; той, що походить з матеріального світу), а походила від латинського *materia* – «*matter, stuff, wood, timber*» (матерія, матеріал, дерево, пиломатеріали) [21]. У «An Etymological Dictionary of the English language» зафіксовано, що вже з кінця XIV ст. це тлумачення зазнало змін і означало «*made of matter, having material existence; material, physical, substantial*» (з матерії, що має матеріальне існування; матеріальний, фізичний, значний). А у кінці XIV ст. лексема *material* почала означати «*important, relevant*» (важливий, доречний) [15, р. 509].

Завдяки аналізу дефініцій слова *material* у тлумачних словниках «Longman Dictionary of American English», «American Heritage dictionary of the English language», встановлено зв'язок прикметника *material* з тілесними потребами, комфортом, задоволенням та багатством [14; 17, р. 359].

Отже, можна висловити думку, що концепт AMERICAN DREAM почав розвиток задовго до 1931 р. (у цей рік у Бостоні вийшла книга «The Epic of America» (Епопея Америки) Джеймса Траслоу Адамса). Спостереження над розвитком лексичного значення

лексем *freedom, opportunity, equality, success, happy, prosperous* та *material*, які співвідносяться з явищем і поняттям *Американська мрія*, дозволяє стверджувати, що з самого зародження досліджуваного поняття для його слів-виразників характерний поділ на групи за критерієм віднесеності до світу речей або світу ідей. Відповідно у понятті *American dream* поєднуються семи *wealth, material values* (світ речей) та *chance, progress, freedom, success, favorable result* (світ ідей).

Діахронний метод використовується нами при підведенні підсумків еволюції поняття *American dream*, щоб прослідкувати розвиток форм і значень слів, що вживалися на позначення американської ідеї від моменту її появи в історії та культурі США (на матеріалі прецедентних текстів XVI – першої половини XX ст.: художні твори (наприклад, У. Бредфорда, Г. Джеймса, Т. Драйзера, А. Міллера, Е. Олбі, Дж. Стейнбека, Б. Франкліна, Р. Фроста, Ф.С. Фіцджеральда, Л. Хьюза; наукові дослідження з економічної, політичної, соціологічної проблематики; словникові дефініції; публікації відомих політичних, державних діячів, письменників в американській пресі; матеріали інформаційних сайтів та універсальні висловлювання з питання становлення та розвитку американської нації, її цінностей та принципів. Ми з'ясували, що впродовж свого історичного розвитку поняття *American dream* втрачало одні соціальні й оцінні конотації та здобувало інші, нерідко протилежні порівняно з попередніми. Номінації *rich* (багатий), *prosperity* (процвітання), *liberty* (свобода), *fairness* (чистота, чесність), *democracy* (демократія), *equality* (рівність), *justice* (справедливість) можна вважати не лише первинними, але і основними в організації поняття *American dream*. Поява нових значень у нових контекстах дозволила виділити етапи концептуалізації поняття *American dream* та основні лексичні одиниці на кожному з етапів: Перший етап: XVI – XVII ст. – **Період зародження** поняття *American dream* (лексичні символи і значення: *New World, Eden, freedom of religion, opportunity, hard work, courage, faith, individualism*); Другий етап: XVIII – XIX ст. – **Період розвитку** поняття *American dream*: а) розвиток ознак ***Independence*** (незалежність) та ***Equality*** (рівність) – XVIII ст. (лексичні символи і значення: *independence, equality, equal, every, hard work, success, industry, business, frugality, temperance, virtues, upward mobility*); б) розвиток ознак ***Individualism*** (індивідуалізм) та ***Economic progress*** (економічне зростання) – XIX ст. (лексичні символи і значення: *individualism, success, prosperity, a self-made man, wealth, economis, progress, equality, hard work, talent, luck, decency, Andrew Carnegie, John P. Rockefeller*). Третій етап: **Початок – середина XX ст. – Завершення концептуалізації** поняття *American dream* (лексичні символи і значення: *money, prosperity, achievements, wealth, quick, individualism, pursuit of happiness, morals, land ownership, finding deposits of gold, economic opportunities, manage to rise, immigration, family*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста : антология / общ. ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Белова А. Д. Категоризация и концептуализация знаний в теоретической и прикладной лингвистике [Электронный ресурс] / А. Д. Белова // Лингвистика XXI столетия : нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2008. – № 2. – С. 26–36. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/10964/03-Belova.pdf?sequence=1>.
3. Венжинович Н. Ф. Концепт і його лінгвокультурологічна природа / Н. Ф. Венжинович // Науковий вісник Ужгородського університету. – Сер. «Філологія». – Ужгород: УжНУ, 2006. – Вип. 14. – С. 89–94.
4. Вільчинська Т. Номінативне поле концепту «любов» (на матеріалі поезії шістдесятників) / Т. Вільчинська // Наукові записки КДПУ. – Сер. «Філологічні науки (мовознавство)». – Вип. 95(1). – Кіровоград: КДПУ, 2011. – С. 6–10.
5. Дронова Л. П. Методика диахронического исследования и когнитивный подход к языку / Л. П. Дронова // Вестн. Том. гос. ун-та. – Сер. «Филология». – № 2 (22). – Томск, 2013. – С. 22–39.
6. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
8. Полужин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полужин // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Ліра, 2006. – С. 5–22.
9. Рябцева Н. К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка : Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 73–78.
10. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во укр. фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры : Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
12. Томенчук М. В. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Томенчук Мар'яна Василівна ; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Ужгород, 2008. – 229 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Рос. акад. наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова; под об. ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Азбуковник. – 1998. – 948 с.
2. American Heritage Dictionary of the English Language [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ahdictionary.com/>
3. An Etymological Dictionary of the English Language / W. W. Skeat. – New edition revised and enlarged. – Oxford : Clarendon Press, 1956. – 780 p.
4. Barclay J. A complete and universal English dictionary [Електронний ресурс] / James Barclay (curate of Edmonton). – London: Printed for J. F. and C. Rivington, 1792. – Режим доступу : https://books.google.com.ua/books?id=yeUIA AAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false
5. Longman Dictionary of American English. – New ed. – Harlow, Essex : Addison Wesley Longman Ltd, 2000. – 935 p.
6. Random House Webster's College Dictionary. – N.Y. : Random House, Inc., 1999. – 1571 p.
7. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by T. F. Hoad. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 552 p.
8. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles / C. T. Onions (rev.,ed.), G. W. S. Friedrichsen (etymologies rev.), William Little (prep.). – 3rd ed. – Oxford : Clarendon press, 1991. – Vol. 1: A-Markworthy. – 1280 p.
9. Webster's Revised Unabridged, 1913 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://machaut.uchicago.edu>.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2017 р.